

Krzysztof Ostaszewski
Pracownia Profilaktyki Młodzieżowej „Pro-M”
Instytutu Psychiatrii i Neurologii w Warszawie

ZMIANY W UŻYWANIU PRZEZ MŁODZIEŻ SUBSTANCJI PSYCHOAKTYWNYCH. BADANIA MOKOTOWSKIE

WSTĘP

W okresie gwałtownych przemian ustrojowych, ekonomicznych i społecznych monitorowanie tendencji dotyczących używania nielegalnych substancji psychoaktywnych jest ważnym zadaniem badawczym. Do niedawna nie było w naszym kraju odpowiednio dużych i reprezentatywnych badań dotyczących rozmiarów używania substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną. Dane świadczące o rozpowszechnieniu używania narkotyków wśród młodzieży czerpane były z badań o zasięgu lokalnym lub z sondaży prowadzonych przez agencje badania opinii publicznych. Dopiero w 1995 roku w ramach Europejskiego Programu Badań Ankiетowych w Szkołach na temat Używania Alkoholu i Narkotyków (ESPAD), zostały przeprowadzone badania ankiетowe na ogólnopolskiej próbie losowej młodzieży, które między innymi dotyczyły używania narkotyków, substancji wziewnych i leków uspokajających. Objęły one młodzież klas pierwszych i trzecich ze wszystkich typów szkół ponadpodstawowych. Największy odsetek młodzieży przyznawał się do używania leków uspokajających i nasennych bez zalecenia lekarza. Choć raz w swoim życiu taki lek przyjmowało 18,5% uczniów klas pierwszych i 20,8% uczniów klas trzecich. Około 10% pierwszoklasistów i około 17% trzecioklasistów przynajmniej raz w życiu próbowało marihuany lub haszyszu. Spora grupa respondentów miała doświadczenia z substancjami wziewnymi. Mniej więcej 10% uczniów klas pierwszych i 8% uczniów klas trzecich używała substancji wziewnych. Pozostałe substancje, takie jak amfetamina, LSD, heroína, kokaina były próbowane przez mniej niż 3% badanych uczniów (11). Badania ankiетowe w ramach programu ESPAD mają

być okresowo powtarzane, lecz na ocenę dynamiki zmian rejestrowanych na podstawie tych badań – trzeba poczekać kilka lat.

Prezentowane tu badania mokotowskie, choć o zasięgu lokalnym, należą do nielicznych w Polsce, na których podstawie można już teraz dokonywać oceny trendów epidemiologicznych dotyczących kontaktów młodzieży szkolnej z substancjami psychoaktywnymi. Badania prowadzone w warszawskiej dzielnicy Mokotów zostały zapoczątkowane jesienią 1983 roku. Ich wyniki służyły wtedy do oceny stanu zagrożenia poszczególnych środowisk szkolnych Mokotowa i zostały wykorzystane do planowania działań profilaktycznych w kilku najbardziej zagrożonych szkołach Mokotowa (15). Od 1984 roku badania były powtarzane co cztery lata – z zastosowaniem tej samej procedury i narzędzi badawczych – wśród uczniów rozpoczynających naukę w pierwszych klasach szkół ponadpodstawowych. Z upływem czasu stały się źródłem informacji o zmianach w picu alkoholu (12, 13, 14) i używaniu innych substancji uzależniających przez 15-letnią młodzież (6, 7, 8). Niniejszy artykuł dotyczy zmian – obserwowanych w okresie od 1984 do 1996 roku – w używaniu przez młodzież mokotowską substancji psychoaktywnych innych niż alkohol. Zmiany dotyczące picia alkoholu przez młodzież Mokotowa zostały wcześniej przedstawione w odrębnej publikacji (5). Następna edycja badań mokotowskich planowana jest w 2000 roku.

METODA

Materiał badawczy

Materiał badawczy analizowany w tym artykule opiera się na danych ankietowych, które uzyskano w latach 1984, 1988, 1992 oraz 1996. W jednym przypadku porównań dotyczących używania narkotyków skorzystano z danych ze wstępnego badania przeprowadzonego w 1983 roku (15). We wszystkich edycjach badaną populację stanowili uczniowie rozpoczynający naukę w szkołach ponadpodstawowych Mokotowa¹.

Tabela 1 przedstawia zestawienie liczebności badanych grup w poszczególnych latach. Spore różnice w liczebnościach wynikają z faktu, że w latach 1984 i 1988 docierano do wszystkich pierwszych klas na Mokotowie, a w latach 1992 i 1996 losowo badano ponad połowę pierwszych klas każdej z mokotowskich szkół. W 1996 roku do badanej próby dołączono także 10 klas pierwszych ze wszystkich niepublicznych szkół mokotowskich, które powstały w ostatnich kilku latach. Każdy kolejny pomiar był prowadzony w początkowym okresie roku szkolnego (połowa października) przez przeszkolonych ankieterów spoza szkoły. Przeciętny wiek badanych wynosił 15 lat.

Ankieta i wskaźniki stosowane w badaniu

Przez wszystkie lata do zbierania danych od uczniów wykorzystywano krótką anonimową ankietę „NAN” opracowaną przez B. Wolniewicz-Grzelak (15, 16). Ankieta „NAN” zawiera trzy pytania dotyczące kontaktów młodzieży z narkotykami (w pytaniach o nar-

¹ W 1996 roku, pomimo zmian w podziale administracyjnym Warszawy, do badań włączono szkoły znajdujące się na tym samym obszarze, jaki był objęty badaniami w poprzednich latach. Obecnie jest to obszar obejmujący dzielnicę Mokotów Gminy Warszawa-Centrum, Gminę Ursynów oraz Gminę Wilanów.

TABELA 1
Liczebności badanych prób

Rok badania	Chłopcy	Dziewczęta	Razem
1984	1600 (47%)	1802 (53%)	3402
1988	1830 (47%)	2088 (53%)	3918
1992	918 (46%)	1082 (54%)	2000
1996	1175 (47%)	1309 (53%)	2484

W latach 1992 i 1996 ogólna liczba badanych była większa; w 1992 – 2012, a w 1996 – 2514. W powyższej tabeli zostały pominięte osoby, które nie podały w ankiecie informacji o swojej płci.

kotyki posłużono się ogólnym terminem „środki narkotyzujące”): [1] pytanie o częstotliwość używania narkotyków w ostatnim roku, [2] pytanie dotyczące częstotliwości uczestniczenia w ostatnim roku w młodzieżowych spotkaniach towarzyskich, podczas których używano narkotyków oraz [3] otwarte pytanie, dołączone w latach 1992 i 1996, o rodzaj substancji używanych w czasie tych spotkań. Ponadto w ankiecie znajduje się jedno pytanie o częstotliwość przyjmowania leków uspokajających lub nasennych oraz jedno pytanie o częstotliwość palenia papierosów. Dwa wstępne pytania dotyczą wzorów rodzinnych: palenia papierosów przez rodziców uczniów oraz częstotliwości picia alkoholu w domu rodzinnym.

Pytania ankietowe zostały tak skonstruowane, aby ograniczyć uzyskiwane dane do doświadczeń ostatniego roku. Gotowe skale odpowiedzi pozwalały na określenie stopnia nasilenia badanych zachowań. Do porównań zmian zachodzących w czasie wybrano kilka wskaźników określających właśnie stopień nasilenia. W przypadku narkotyków wskaźnikami, które służyły do porównań, było używanie tych środków przynajmniej raz, przynajmniej kilka razy i przynajmniej kilkanaście razy w ciągu ostatniego roku. W przypadku leków uspokajających główną miarą stosowaną do porównań było używanie tego typu leku przynajmniej raz w roku poprzedzającym badanie. Taka samą miarę zastosowano do oceny stopnia rozpowszechnienia spotkań towarzyskich, podczas których używano narkotyków. W pytaniu o palenie tytoniu podstawową miarą użytą do porównań zmian zachodzących w czasie było codzienne palenie papierosów. Dla analizy istotności różnic między badanymi rocznikami młodzieży zastosowano test chi-kwadrat.

Porównywalność badanych prób

Przeobrażenia, jakie w ostatnich latach zachodziły w szkolnictwie ponadpodstawowym w Polsce zmniejszyły pełną porównywalność danych pochodzących z czterech pomiarów. W latach 90. nastąpiła wyraźna zmiana proporcji uczniów uczących się w różnych typach szkół/klas. Zdecydowanie zwiększył się odsetek uczniów szkół/klas ogólnokształcących kosztem liczby uczniów uczęszczających do średnich i zasadniczych szkół zawodowych, tabela 2. Było to związane z ogólną reorganizacją szkolnictwa zawodowego w Polsce i likwidacją szkół przyzakładowych, a nie z jakimiś wyjątkowymi zmianami zachodzącymi w samym Mokotowie. Ponadto w latach 90. powstały szkoły społeczne i prywatne. W związku z tym, w 1996 roku do badanej próby dołączono 10 klas pierwszych z nowopowstałych szkół niepublicznych. W latach 80. na Mokotowie istniały tylko dwie szkoły niepaństwowe (męska i żeńska szkoła katolicka), które były objęte bada-

niami od 1984 roku. Uważam, że te zmiany nie dyskwalifikują prowadzonych porównań, choć niewątpliwie je osłabiają. Zakładam, że młodzież, która jeszcze do niedawna uczyla się w szkołach zawodowych, teraz wybiera nowopowstałe szkoły ogólnokształcące lub szkoły niepubliczne. A więc w naszych badaniach mamy raczej do czynienia ze zbliżonymi populacjami pierwszoklasistów, którzy uczyli się w nieco innych szkołach.

Proporcje liczby dziewcząt i chłopców spełniają kryteria porównywalności danych. We wszystkich próbach te proporcje były bardzo zbliżone: 46%–47% chłopców do 53%–54% dziewcząt. We wszystkich latach odsetki uczniów, którzy w czasie badania byli nieobecni w szkole, były zbliżone i wynosiły: 6% populacji w 1988 roku, 8% w latach 1984 i 1992 oraz 10% w 1996 roku. Odsetki uczniów opóźnionych w nauce, a więc starszych, znacząco zmniejszyły się pomiędzy 1988 a 1992 rokiem w grupie chłopców, a w grupie dziewcząt – pomiędzy 1984 i 1988 rokiem (tabela 3). Ze względu na te różnice ewentualny wpływ czynnika wieku (a właściwie czynnika wieku i nieprzystosowania do wymagań szkoły) na wyniki porównań poddano kontroli. Wykazała ona, że trendy dotyczące doświadczeń młodzieży z narkotykami, lekami uspokajającymi i papierosami – które zaobserwowano w całych badanych populacjach pierwszoklasistów – potwierdzają się w grupach respondentów o wyrównanym wieku.

TABELA 2
Proporcje uczniów ze względu na typ szkoły/klasy

Rok badania	Licea ogólnokształcące	Średnie szkoły zawodowe	Zasadnicze szkoły zawodowe
1984	40,0%	24,0%	36,0%
1988	40,0%	24,0%	36,0%
1992 ***	50,0%	25,0%	25,0%
1996 ***	67,0%	14,0%	19,0%

*** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem)

TABELA 3
Odsetki uczniów opóźnionych w nauce (starsze roczniki)

Rok badania	Chłopcy	Dziewczęta	Razem
1984	18,0%	12,5%	15,1%
1988	18,0%	9,7%**	13,9%
1992	14,8%**	9,7%	12,0%
1996	14,3%	8,5%	11,2%

** $p < 0,01$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem)

WYNIKI

Narkotyki

W tabelach 4, 5, 6 i 7 zestawione są dane dotyczące doświadczeń młodzieży ze środkami, które potocznie nazywa się narkotykami. Pod tym nieprecyzyjnym pojęciem kryje się cała gama różnych substancji: kleje i inne substancje wżewne, różne leki używane w celach niemedycznych, rozmaite nielegalne substancje psychoaktywne, a także sterydy

anaboliczne. Specjaliści, dążąc do precyzji, przyjmują różne definicje opisowe tych substancji, na przykład: „substancje psychoaktywne inne niż alkohol i tytoń”, albo „środki odurzające i psychotropowe”. Wszystkie te określenia są, niestety, bardzo niewygodne w użyciu, dlatego w tym artykule posługuję się potocznym terminem „narkotyki” czasami zastępując go sformułowaniem „nielegalne substancje psychoaktywne”.

Pomiędzy latami 1984 i 1988 odnotowano zmniejszenie się odsetków młodzieży uczetniczącej w spotkaniach towarzyskich, gdzie używano narkotyków. Jednocześnie odsetki uczniów eksperymentujących z tymi substancjami pozostawały na tym samym poziomie 2-3% populacji. Od 1988 roku do ostatniego pomiaru w 1996 roku obserwowana była wyraźna tendencja wzrostowa w zakresie doświadczeń z narkotykami. Skokowy wzrost obejmuje zarówno odsetki uczniów, którzy stykali się z takimi substancjami na młodzieżowych spotkaniach towarzyskich, jak również odsetki uczniów, którzy używali tych substancji. Zakładam, że udział w spotkaniach towarzyskich, podczas których używa się narkotyków, jest wskaźnikiem popularności i dostępności tych środków w kręgach młodzieży. W czasie takich spotkań młodzi ludzie zapewne spotykają się z propozycjami dotyczącymi spróbowania lub kupienia jakiejś substancji. W 1988 roku około 5% badanej młodzieży uczestniczyło – przynajmniej raz w czasie ostatniego roku – w spotkaniach towarzyskich, gdzie używano tych substancji. W cztery lata później odsetek ten wzrósł do około 15%, a w 1996 roku zwiększył się do poziomu jednej trzeciej badanej populacji (tabela 4). Gwa-

TABELA 4

Uczestniczenie w spotkaniach towarzyskich, podczas których używano nielegalnych substancji psychoaktywnych. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1984, 1988, 1992 i 1996.

Rok badania	Liczba respondentów	Choć raz uczestniczyli w czasie ostatniego roku (odsetki badanych)
Dziewczeta		
1984	1802	7,8
1988	2081	4,4***
1992	1081	15,1***
1996	1306	33,8***
Chłopcy		
1984	1600	7,9
1988	1817	5,8*
1992	912	15,1***
1996	1173	34,7***
Razem		
1984	3402	7,8
1988	3898	5,2***
1992	2005	15,3***
1996	2509	34,4***

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem)

Różnice dziewczeta/chłopcy znaczące tylko dla danych z 1988 roku: $p < 0,03$

łtownie wzrastające odsetki uczniów, którzy brali udział w takich spotkaniach, świadczą o narastającej wśród młodzieży modzie na narkotyki.

Od 1988 roku odsetki uczniów używających narkotyków rosły z podobną dynamiką, choć były zdecydowanie niższe niż przytoczone powyżej wskaźniki uczestniczenia w spotkaniach towarzyskich, gdzie używano narkotyków. W 1988 roku 2,6% uczniów eksperymentowało z narkotykami (przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku), w 1992 – 7,2%, a w 1996 roku – 15,7% (tabela 5). W latach 90. wyraźnie wzrosła też grupa młodzieży mająca częstsze doświadczenia z nielegalnymi substancjami psychoaktywnymi. Pomiedzy rokiem 1992 i 1996 znacząco wzrosły odsetki uczniów, którzy – w czasie ostatniego roku – kilkakrotnie używali narkotyków, jak i uczniów, którzy kilkanaście razy lub więcej używali tych środków (tabela 6, ta tabela zawiera uszczegółowienie danych zawartych w tabeli 5). W próbie z 1996 roku 3,3% ankietowanych osób wielokrotnie używało narkotyków w ciągu roku poprzedzającego badanie (tabela 6). Niewątpliwie są to uczniowie należący do grupy osób poważnie zagrożonych uzależnieniem.

Obserwowane tendencje w zakresie kontaktów młodzieży z nielegalnymi substancjami psychoaktywnymi dotyczą zarówno dziewcząt, jak i chłopców, przy czym dynamika wzrostu używania narkotyków jest silniejsza w przypadku chłopców niż w przypadku dziewcząt. Wszystkie edycje badań wykazały większe odsetki chłopców niż dziewcząt sięgających po narkotyki, jednak dopiero w próbie z 1996 roku te różnice w odsetkach przekroczyły próg istotności statystycznej (tabela 5).

TABELA 5

Używanie nielegalnych substancji psychoaktywnych. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1983, 1988, 1992 i 1996

Rok badania	Liczba respondentów	Choć raz użyli w czasie ostatniego roku (odsetki badanych)
Dziewczęta		
1983	Brak danych	Brak danych
1988	1017	2,8
1992	1078	6,2***
1996	1308	13,0***
Chłopcy		
1983	Brak danych	Brak danych
1988	883	3,1
1992	913	8,3***
1996	1171	18,7***
Razem		
1983	1352	2,6
1988	1900	2,9
1992	2003	7,2***
1996	2509	15,7***

*** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem).

Różnice dziewczęta/chłopcy znaczące tylko dla danych z 1996 roku: $p < 0,001$.

TABELA 6

Częstość używania nielegalnych substancji psychoaktywnych w czasie ostatniego roku. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1983, 1988, 1992 i 1996 (odsetki badanych)

Rok badania	Liczba respondentów	Nie użyli	Użyli raz lub dwa razy	Używali kilka razy	Używali kilkanaście razy lub więcej
Dziewczeta					
1983	Brak danych				
1988	1017	97,2	1,5	0,7	0,5
1992	1078	93,8 ***	3,6**	1,8	0,8
1996	1308	87,0 ***	7,1***	3,8	2,1
Chłopcy					
1983	Brak danych				
1988	883	96,9	1,6	0,7	0,8
1992	913	91,7***	5,0***	2,1	1,2
1996	1171	81,7***	8,3***	5,9***	4,5***
Razem					
1983	1352	97,4	1,3	0,7	0,6
1988	1900	97,1	1,5	0,7	0,7
1992	2003	92,8***	4,3***	1,9	1,0
1996	2509	84,3***	7,7***	4,7***	3,3***

*** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem)

Rodzaje narkotyków wymieniane przez badanych

Istotnym uzupełnieniem powyżej przedstawionych tendencji są dane na temat rodzajów substancji, z którymi stykają się uczestnicy naszych badań oraz kierunek zmian na młodzieżowej scenie narkotykowej. Wyniki, które tu opisałem, pochodzą z dwóch ostatnich edycji badań mokotowskich i opierają się na analizie odpowiedzi uczniów na pytanie otwarte o rodzaj środków, jakie są używane podczas młodzieżowych spotkań. W 1992 roku 309 osób (15,3% całej próby) odpowiedziało, że uczestniczyło w spotkaniach towarzyskich, podczas których używano narkotyków. W 1996 ta liczba uczniów wynosiła 862 (34,4%). Odpowiedzi tych dwóch podgrup respondentów są zestawione w tabeli 7. Ze względu na obliczenia istotności różnic pominięto tam osoby, które nie udzieliły odpowiedzi na pytanie o rodzaj środków, czyli około 14% badanych w obu podgrupach.

W obu porównywanych pomiarach marihuana lub haszysz były zdecydowanie najczęściej wymienianymi przez młodzież rodzajami substancji odurzających. Ponad 80% uczestników „spotkań z narkotykami” wymieniło właśnie te środki. Warto dodać, że w 1996 roku do różnych nazw produktów konopi indyjskich dołączył „skun”, czyli marihuana o podwyższonej zawartości THC. Porównanie danych z dwóch pomiarów wskazuje, że w ciągu czterech lat zaszły dość istotne zmiany na młodzieżowej scenie narkotykowej. Znacznie zmniejszyła się popularność substancji wziewnych oraz różnych leków używanych w celach odurzania się, natomiast istotny wzrost

TABELA 7

Rodzaje substancji psychoaktywnych używane podczas młodzieżowych spotkań towarzyskich. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1992 i 1996

Rodzaje substancji używane w czasie tych spotkań	Odsetki uczniów, którzy wymieniali dane substancje psychoaktywne		Porównanie wyników z dwóch pomiarów poziom istotności
	Rok 1992 N=268	Rok 1996 N=736	
Marihuana lub haszysz	82,5	81,1	n.i.
Substancje wziewne (kleje)	23,9	4,1	0,000
LSD lub inne halucynogeny	15,3	28,0	0,000
Leki psychotropowe lub uspokajające	11,6	2,0	0,000
Amfetamina	4,1	28,8	0,000
Opiaty (w tym „kompot”)	3,0	3,7	n.i.
Kokaina	1,5	2,7	n.i.
Ecstasy	Nie było	4,2	
Sterydy anaboliczne	Nie było	0,7	
Inne (trudne do interpretacji, nieznanne)	5,6	7,6	n.i.

Uwaga! Suma wyników przedstawionych w tabeli jest większa od 100, ponieważ osoby ankietowane wymieniały często więcej niż jedną rodzaj substancji.

Z obliczeń poziomu istotności różnic wyłączono braki odpowiedzi. Odsetek braków odpowiedzi w obu pomiarach wynosił około 14%.

TABELA 8

Używanie leków uspokajających lub nasennych. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1984, 1988, 1992 i 1996

Rok badania	Liczba respondentów	Choć raz użyli w czasie ostatniego roku (odsetki badanych)
Dziewczeta		
1984	1802	16,7
1988	2085	19,0**
1992	1078	18,8
1996	1306	21,7***
Chłopcy		
1984	1600	6,2
1988	1809	5,4*
1992	912	7,4**
1996	1173	7,7
Razem		
1984	3402	12,2
1988	3898	12,8
1992	2005	13,6
1996	2509	15,0***

* $p < 0,05$; *** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem).
Różnice dziewczeta/chłopcy znaczące dla danych z wszystkich lat: $p < 0,001$.

odnotowano w częstotliwości wymieniania amfetaminy oraz LSD i innych halucynogenów. Kokaina oraz substancje z grupy opiatów były rzadko wymieniane w obu pomiarach i ich „popularność” nie zmieniła się. Należy także odnotować fakt, że w ostatnim badaniu pojawiły się w wypowiedziach uczniów nowe substancje – ecstazy i sterydy anaboliczne, które nie były wymieniane cztery lata wcześniej.

Leki uspokajające

W 1996 roku, w porównaniu z poprzednimi badaniami, zaobserwowano znaczący wzrost częstotliwości używania leków uspokajających lub nasennych (tabela 8). Odsetek młodzieży używającej takich leków (przynajmniej raz w czasie ostatniego roku) wzrósł z poziomu około 12-13% notowanego w latach poprzednich do 15% w 1996 roku. We wszystkich badanych rocznikach młodzieży odnotowano około trzykrotnie większe odsetki dziewcząt niż odsetki chłopców używających tego typu leków (tabela 8).

Papierosy

W 1996 roku, w porównaniu do wyników poprzednich lat, zanotowano znaczny wzrost liczby uczniów, którzy palili papierosy codziennie (tabela 9). Odsetek takich uczniów w 1996 roku wyniósł 17,3%, podczas gdy w poprzednich latach oscylował

TABELA 9
Częstość palenia papierosów. Porównanie roczników uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa w latach 1984, 1988, 1992 i 1996

Rok badania	Liczba respondentów	Nie palący	Palący nie częściej niż kilka razy w tygodniu	Palący codziennie
Dziewczeta				
1984	1802	73,5	17,6	8,8
1988	2086	79,0	14,6	6,4
1992	1082	70,7	18,9	10,4***
1996	1308	65,6	18,9	15,5***
Chłopcy				
1984	1600	62,1	22,2	15,7
1988	1821	70,0	16,3	13,7
1992	916	70,3	16,3	13,4
1996	1171	62,3	18,3	19,4***
Razem				
1984	3402	68,3	19,7	12,0
1988	3907	74,7	15,4	9,8**
1992	2010	70,5	17,7	11,8*
1996	2509	64,1	18,6	17,3***

* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$ (w każdym przypadku dotyczy porównania z poprzednim badaniem). Różnice dziewczęta/chłopcy znaczące dla danych z wszystkich lat, ale na różnych poziomach istotności: 1984, $p < 0,001$; 1988, $p < 0,001$; 1992, $p < 0,03$; 1996, $p < 0,01$.

wokół 11%. Warto odnotować, że od 1988 roku obserwuje się systematyczny przyrost liczby dziewcząt palących codziennie papierosy: w 1988 roku było ich 6,4%, w 1992 roku – 10,4%, a w 1996 roku – 15,5%. Nadal jednak znacząco większy był odsetek chłopców, którzy palili papierosy codziennie. W 1996 roku było ich 19,3%, podczas gdy w poprzednich latach ten wskaźnik dla chłopców oscylował wokół 14%.

OMÓWIENIE WYNIKÓW

Wyniki badań wskazują, że w latach 1988-1996 na Mokotowie systematycznie zwiększały się odsetki piętnastoletniej młodzieży, która miała pośrednie lub bezpośrednie kontakty z narkotykami. Podobna dynamika tego wzrostu zaznaczyła się zarówno w latach 1988-1992, jak i w latach 1992-1996. Trend wzrostowy lat 90. dotyczący narkotyków wyraźnie kontrastuje z tendencją obserwowaną w latach 1984-1988, kiedy to na Mokotowie odsetki uczniów uczestniczących w spotkaniach towarzyskich z nielegalnymi substancjami psychoaktywnymi uległy nawet znaczącemu zmniejszeniu. Jednocześnie w latach 1992-1996 wśród badanej młodzieży istotnie zwiększyło się rozposzechnienie codziennego palenia papierosów oraz przyjmowania leków uspokajających lub nasennych. Wyniki badań mokotowskich nasuwają pytanie o to, jakie są przyczyny tak wyraźnego zwiększenia się odsetków młodzieży eksperymentującej z narkotykami oraz innymi substancjami psychoaktywnymi.

Wiadomo, że przemiany zapoczątkowane w Polsce po 1989 roku nasiliły całą gamę czynników zwiększających ryzyko rozwoju narkomanii i innych uzależnień od substancji psychoaktywnych. Moim zdaniem jedną z ważniejszych przyczyn jest wzrost dostępności substancji psychoaktywnych. Różne dane (wyniki badań, doniesienia prasowe, opinie nauczycieli i dyrektorów szkół) wskazują, że w latach 90. wyraźnie zwiększyła się dostępność narkotyków wśród młodzieży szkolnej. Dotyczy to przede wszystkim młodzieży z dużych miast. Sondaż CBOSu dostarcza dowodów na to, że w ostatnich latach znacząco zwiększyły się odsetki młodzieży, która orientuje się, gdzie i jak można zdobyć narkotyki, a także, że zwiększyły się odsetki tych młodych ludzi, którym proponowano narkotyki (2). Badania przeprowadzone ostatnio wśród poborowych (młodzież męska w większości w wieku 18-19 lat) warszawskiej Gminy Ursynów świadczą o bardzo dużym poziomie dostępności narkotyków. Około 80% poborowych uznała za łatwe lub raczej łatwe zdobycie marihuany lub haszyszu. Podobnie rzecz ma się z amfetaminą, choć dostęp do niej zdaniem badanych jest nieco trudniejszy. Te badania wykazały także silny związek pomiędzy oceną dostępności tych substancji a ich częstym używaniem (3). Większa dostępność nielegalnych substancji jest w dużym stopniu związana z działalnością zorganizowanych grup przestępczych, które zajmują się produkcją i rozprowadzaniem nielegalnych substancji psychoaktywnych. Autorzy krajowego raportu przygotowanego w ramach Programu PHARE „Fight Against Drugs” odnotowują, że w latach 90. na polskiej scenie narkotykowej w znaczących ilościach pojawiła się amfetamina i niektóre substancje halucynogenne, głównie LSD, oraz że działające w Polsce nielegalne laboratoria stały się znaczącymi producentami amfetaminy w naszym regionie Europy (4). Zwiększeniu podaży narkotyków towarzyszy większy popyt na te substancje. Na

podstawie informacji od osób pracujących z młodzieżą oraz doniesień prasowych można sądzić, że w latach 90. wzrosło także zainteresowanie narkotykami w niektórych grupach młodzieżowych. W tym okresie w Polsce pojawiły się lub rozwinęły nowe zjawiska kulturowe, którym bardzo często towarzyszy używanie narkotyków. Dotyczy to, na przykład, dyskotek z muzyką techno, czy popularnych w Polsce koncertów rockowych. Większe zapotrzebowanie na substancje zmieniające świadomość jest związane nie tylko z młodzieżową modą na narkotyki, ale także ma swoje źródła w przemianach społecznych i ekonomicznych dokonujących się w Polsce. Wśród czynników zwiększających ryzyko rozwoju narkomanii, które związane są z tak zwanym okresem transformacji, wymienia się kryzys tradycyjnych wartości i rozluźnienie form kontroli społecznej, akceptację wzorów zachodniej kultury masowej i stylu życia nastawionego na konsumpcję, frustrację i brak perspektyw życiowych wśród grup społecznych, które dotknięto bezrobociem lub ubóstwem. Natomiast w przypadku papierosów istotną rolę przypisuje się wprowadzeniu w naszym kraju gospodarki wolnorynkowej i demonopolizacji rynku wyrobów tytoniowych, która przyczyniła się do napływu do Polski względnie tanich i atrakcyjnych zagranicznych papierosów (9). Zmieniła się też oferta polskiego przemysłu tytoniowego wzmocnionego przez zagraniczny kapitał. W rezultacie Polska lat 90. stała się areną intensywnych kampanii reklamowych krajowych i zagranicznych wyrobów tytoniowych. K. Przeźwiński podaje, że w latach 90. spożycie papierosów w populacji osób powyżej 15 roku życia ponownie osiągnęło poziom z końca lat 70., czyli najwyższy z notowanych w okresie powojennym (9). Tak więc wzrost spożycia przez młodzież różnych substancji psychoaktywnych na Mokotowie jest prawdopodobnie wynikiem ogólniejszych procesów społecznych, ekonomicznych i kulturowych, które w większości zostały zapoczątkowane w naszym kraju w 1989 roku.

Wyniki prezentowanych tu badań nasuwają także pytanie o to, czy tendencja wzrostowa obserwowana w Warszawie na Mokotowie oraz jej dynamika są zbieżne z tendencjami notowanymi w innych regionach kraju. W Polsce mimo wielu różnych badań na temat używania substancji psychoaktywnych nadal nie ma systemu, który umożliwiłby precyzyjne obserwowanie trendów dotyczących eksperymentów młodzieży z narkotykami. W związku z tym trudno porównywać wyniki badań mokotowskich z innymi badaniami, których celem nie było analizowanie trendów w używaniu narkotyków, a jedynie jednorazowa diagnoza rozmiarów ich używania. Wydaje się, że najbardziej uzasadnione jest porównanie wyników badań mokotowskich z wynikami sondaży CBOSu, które w latach 1992-96 zostały trzykrotnie przeprowadzone na ogólnopolskiej losowej próbie uczniów ostatnich klas szkół średnich i zawodowych. To porównanie nie jest jednak wolne od różnych zastrzeżeń. Najważniejsze z nich to różnice w wieku respondentów i ich miejscach zamieszkania. Badania mokotowskie obejmują piętnastoletków z jednej z dzielnic Warszawy, podczas gdy respondentami sondaży CBOSu byli młodzi ludzie kończący edukację w szkołach ponadpodstawowych, a więc osoby w wieku 18-20 lat, pochodzący z całego kraju. W Polsce występuje spore zróżnicowanie terytorialne dotyczące wskaźników używania nielegalnych substancji psychoaktywnych. W związku z tym, miejsce zamieszkania odgrywa istotną rolę w tej kwestii. Na przykład, wśród młodzieży w

Warszawie, wskaźniki rozpowszechnienia używania takich substancji jak marihuana, amfetamina i ecstazy są od 2 do 4 razy wyższe od średnich wskaźników dla całego kraju (10). W związku z tym porównując te dwa badania trzeba brać pod uwagę to, że sondaże CBOSu dostarczają danych uśrednionych dla młodych ludzi mieszkających w dużych i małych miastach oraz dla młodzieży wiejskiej. Jednak, mimo tych zastrzeżeń oba badania dostarczają danych dla oceny zmian w używaniu substancji psychoaktywnych przez młodzież. Sondaże CBOSu wykazały, że pomiędzy 1992 a 1994 rokiem dwukrotnie zwiększyły się odsetki uczniów, którzy w ostatnim roku próbowali narkotyków; z 5% do 10% badanej próby (1), co generalnie jest zgodne z tendencją odnotowaną w badaniach mokotowskich. Kolejny sondaż CBO-Su przeprowadzony dwa lata później, w 1996 roku, przyniósł jednak wyniki świadczące o tym, że używanie przez młodzież nielegalnych substancji psychoaktywnych pozostało mniej więcej na takim samym poziomie jak w 1994 roku (2). Sondaże te sugerują, że wzrost zainteresowania młodzieży narkotykami uległ wyhamowaniu w połowie lat 90 tych. Czy tak jest w rzeczywistości? Aby odpowiedzieć na to pytanie trzeba poczekać na kolejne edycje rozpoczętych badań. Więcej informacji w tej sprawie przyniesie już wkrótce kontynuacja badań ESPAD oraz kolejna edycja badań mokotowskich.

W zakresie rodzajów nielegalnych substancji psychoaktywnych badania mokotowskie wskazują, że młodzież zdecydowanie najczęściej eksperymentuje z marihuaną lub/i haszyszem. W latach 1992-96 znacząco wzrosła popularność amfetaminy i LSD przy jednoczesnym spadku popularności substancji wziewnych, a także leków używanych w celu odurzania się. Popularność wśród młodzieży szkolnej Mokotowa przetworów konopi, a także amfetaminy i LSD, jest zgodna z wynikami innych badań prowadzonych w latach 90. na terenie Warszawy. Bardzo podobne wyniki uzyskano w badaniach poborowych Gminy Warszawa-Ursynów (3) oraz na osobnej próbie uczniów szkół warszawskich w ramach projektu ESPAD (10). Wykazały one, że wśród substancji nielegalnych (bez substancji wziewnych i leków) relatywnie najwyższym rozpowszechnieniem cechują się: na pierwszym miejscu konopie indyjskie, na drugim – amfetamina, a na trzecim – LSD. Także wyniki ogólnopolskich sondaży potwierdzają ten ranking popularności narkotyków wśród młodzieży (1, 2).

WNIOSKI

Zestawienie danych z czterech pomiarów z lat 1984, 1988, 1992 i 1996 przeprowadzonych wśród uczniów pierwszych klas szkół ponadpodstawowych Mokotowa prowadzi do następujących wniosków:

1. Po względnej stabilizacji obejmującej okres od 1984 do 1988 roku odsetki młodzieży mającej kontakty z nielegalnymi substancjami psychoaktywnymi gwałtownie zwiększyły się na przestrzeni lat 1988-1996. W 1996 roku jedna trzecia badanej populacji uczniów stykała się z narkotykami podczas młodzieżowych spotkań towarzyskich. Podczas tych spotkań młodzież zdecydowanie najczęściej używała marihuany lub haszyszu. W latach 1992-1996 znacząco zwiększyła się popularność i dostępność amfetaminy oraz LSD na młodzieżowych spotkaniach towarzyskich.

2. Od 1988 roku skokowo wzrosła liczba uczniów używających nielegalnych substancji psychoaktywnych z około 3% w 1988 roku do około 16% w 1996 roku. Tendencja wzrostowa w zakresie eksperymentów z narkotykami dotyczy dziewcząt i chłopców, przy czym dynamika wzrostu jest silniejsza u chłopców, którzy w próbie z 1996 roku znacząco częściej niż dziewczęta używali narkotyków.

3. W 1996 roku – w porównaniu do wyników z poprzednich lat – wzrosła częstość używania leków uspokajających lub nasennych wśród badanej młodzieży, zwłaszcza wśród dziewcząt. Dziewczęta – we wszystkich badanych rocznikach – znacznie częściej niż chłopcy sięgały po tego typu leki.

4. W porównaniu do wyników z poprzednich lat, w 1996 roku wyraźnie wzrosły odsetki młodzieży palącej codziennie papierosy. We wszystkich badanych rocznikach młodzieży chłopcy częściej niż dziewczęta palili nałogowo papierosy, ale od 1988 roku obserwowany jest systematyczny wzrost liczby dziewcząt palących codziennie papierosy.

Streszczenie

Badania mokotowskie są prowadzone co cztery lata wśród uczniów pierwszych klas wszystkich szkół ponadpodstawowych warszawskiej dzielnicy Mokotów, z zastosowaniem tej samej procedury i narzędzi badawczych. Dzięki temu umożliwiają one ocenę zmian w używaniu substancji psychoaktywnych przez młodzież szkolną Mokotowa. W okresie od 1984 do 1996 roku miały miejsce cztery edycje badań. Były one poprzedzone wstępnym badaniem przeprowadzonym w 1983 roku. Liczby respondentów w poszczególnych latach wahały się w przedziale od 2012 do 3918. We wszystkich latach proporcje liczby dziewcząt i chłopców były zbliżone, przy czym odsetki dziewcząt były wyższe i wynosiły około 53% populacji. Do zbierania danych wykorzystywano opracowaną przez B. Wolniewicz-Grzelak bardzo krótką, anonimową ankietę „NAN” dotyczącą kontaktów młodzieży ze środkami psychoaktywnymi. Badania prowadzone były metodą audytoryjną w czasie lekcji. Przeciętny wiek uczniów wynosił 15 lat.

Od końca lat 80. do 1996 roku na Mokotowie systematycznie wzrastał odsetek młodzieży eksperymentującej z narkotykami. Odsetek 15-letnich uczniów, którzy przynajmniej raz w ciągu ostatniego roku próbowali jakiegoś narkotyku, zwiększył się z około 3% w latach 80. do około 16% w drugiej połowie lat 90. Wzrastająca liczba piętnastoletków, którzy sięgają po narkotyki, jest związana ze zwiększającą się ich dostępnością i popularnością w kręgach młodzieży. Około jedna trzecia badanej młodzieży w 1996 roku uczestniczyła w spotkaniach towarzyskich, gdzie używano narkotyków. W czasie tych spotkań zdecydowanie najbardziej rozpowszechnione były przetwory konopi indyjskich. W latach 1992-96, wzrósł znacznie dostęp młodzieży do takich narkotyków jak amfetamina i LSD.

W latach 90. tendencja wzrostowa dotyczyła również codziennego palenia papierosów i przyjmowania leków uspokajających lub nasennych. W 1996 roku około 17% badanych uczniów paliło codziennie papierosy, podczas gdy w poprzednich latach ten wskaźnik oscylował wokół 11%. Odsetek młodzieży używającej leków

uspokajających lub nasennych wzrósł z poziomu 12-13% notowanego w latach 1984-1992 do 15% w 1996 roku. Chłopcy częściej niż dziewczęta używają narkotyków, częściej palą codziennie papierosy, natomiast dziewczęta zdecydowanie częściej niż chłopcy przyjmują leki uspokajające lub nasenne. Wzrost spożycia przez młodzież substancji psychoaktywnych na Mokotowie stanowi odbicie ogólniejszych tendencji obserwowanych po 1989 roku w całym kraju, a szczególnie w środowiskach młodzieży z dużych miast.

Słowa kluczowe: młodzież / substancje psychoaktywne / rozpowszechnienie / trendy

Krzysztof Ostaszewski

Changes in psychoactive substance use among adolescents. The Mokotów study.

Summary

The Mokotów study consists in a survey repeated every four years among students of first grades of all secondary schools in Mokotów, a residential district of Warsaw. Since the same procedure and tools are used every time, it is possible to assess changes in psychoactive substance use among adolescents attending Mokotów schools. Following a pilot study in 1983, the survey was carried out four times in the years 1984-1996. The number of respondents in particular years ranged from 2012 to 3918. In all the surveys the ratio of boys and girls was similar, with a somewhat higher percentage of girls (about 53% of the population). In the surveys a very short questionnaire NAN, developed by B. Wolniewicz-Grzelak, was used to assess psychoactive substance use among adolescents (aged 15, on the average). They filled out the questionnaire at school in their classes. The percentage of adolescents experimenting with drugs has been systematically growing since the late 1980s up to 1996. The percentage of 15-year-old students who tried a drug at least once during the past year has grown from 3% in 1980s to about 16% in mid-1990s. The growing number of 15-year-olds starting to take drugs is connected with the increasing availability and popularity of psychoactive substances among youth. In 1996 about one third of our respondents attended parties (or other social occasions) where drugs were used, most often - cannabis derivatives. In the years 1992-1996 availability of such drugs as amphetamine and LSD to adolescents has markedly increased.

In 1990s a growing tendency was noted also as regards cigarette smoking on the daily basis and taking tranquilizers or sedatives. In 1996 about 17% of our respondents reported smoking cigarettes daily, while the indicator fluctuated around 11% in previous years. The percentage of adolescents using tranquilizers or sedatives has grown from 12-13% in the years 1984-1992 to 15% in 1996. As compared to girls, boys more often take drugs and smoke cigarettes daily, while girls use tranquilizers and sedatives definitely more often than boys do. The increase in psychoactive substance use among the Mokotów adolescents reflects

some more general trends noted all over the country after the year 1989, especially among adolescents in large cities.

Key words: adolescents / psychoactive substance prevalence and trends

PIŚMIENNICTWO

1. Centrum Badania Opinii Społecznej (1994): *Młodzież a używki*. Komunikat z badań. Warszawa, czerwiec, niepublikowany maszynopis.
2. Centrum Badania Opinii Społecznej (1996): *Młodzież a używki*. Komunikat z badań. Warszawa, sierpień, niepublikowany maszynopis.
3. Kulka Z., Sierosławski J. (1997): *Młodzież a substancje psychoaktywne – wyniki badań ankietowych wśród poborowych gminy Warszawa-Centrum*. Alkoholizm i Narkomania Nr 4/29; 655-670.
4. Moskalewicz J., Świątkiewicz G. (1995): *Drug Demand Reduction in Poland. Inventory of Data Prepared for PHARE Programme „Fight Against Drugs”*. ABS Intersalus, Warszawa; 29-31.
5. Okulicz-Kozaryn K., Borucka A. (1997): *Zmiany w picciu alkoholu przez młodzież. Badania mokotowskie: 1984-1988-1992-1996*. Alkoholizm i Narkomania 2/27; 179-195.
6. Ostaszewski K. (1993a): *Marihuana, kleje i inne*. Remedium 4, 20-21.
7. Ostaszewski K. (1993b): *Dym z papierosa*. Remedium 7,
8. Ostaszewski K. Borucka A. (1990): *Używanie przez młodzież różnych substancji uzależniających. Porównanie wyników badań ankietowych z 1984 i 1988 roku*. Alkoholizm i Narkomania. Zima 1990, Warszawa, 133-147.
9. Przewoźniak K. (1997): *Palenie tytoniu a zdrowie*. Remedium Nr 7-8 (53-54) lipiec-sierpień; 18-21.
10. Sierosławski J. (1996): *Narkomania w Warszawie – wielowskaźnikowa ocena epidemiologiczna*. Alkoholizm i Narkomania 2/23, Warszawa, 233-254.
11. Sierosławski J. (1997): *Używanie narkotyków przez młodzież szkolną. Wyniki ogólnopolskich badań ankietowych*. Serwis Informacyjny Narkomania Nr 1 (6) 1997; 13-27.
12. Wolniewicz-Grzelak B. (1990): *Zmiany w spożywaniu przez młodzież napojów alkoholowych. Badania mokotowskie z 1984 i 1988 roku*. Alkoholizm i Narkomania Zima 1990, Warszawa, 113-132.
13. Wolniewicz-Grzelak B. (1993): *O picciu alkoholu przez młodzież*. Remedium 5, 22-23.
14. Wolniewicz-Grzelak B. (1995): *Badanie picia napojów alkoholowych przez młodzież arkuszem „Piwo-Wino-Wódka”*. Alkoholizm i Narkomania 2/19, Warszawa, 117-127.
15. Wolniewicz-Grzelak B., Ostaszewski K. (1983): *Badanie środowisk szkolnych w zakresie zagrożenia uzależnieniem od środków odurzających*. Biuletyn Informacyjny Instytutu Psychoneurologicznego 4, 68-82.
16. Wolniewicz-Grzelak B., Ostaszewski K. (1987): *Rozpowszechnienie używania różnych substancji uzależniających przez uczniów szkół ponadpodstawowych warszawskiej dzielnicy Mokotów*. Zeszyty Problemowe Narkomanii. Zeszyt 2. Towarzystwo Zapobiegania Narkomanii. Warszawa, 83-87.